

УДК 330.1(100=161.2):338.242(477)“1917/1991”

Ю. Г. Полосевич,
аспірантка кафедри історії та теорії господарства,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана», м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАЦЬ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ ЩОДО ЕВОЛЮЦІЇ ГОСПОДАРСТВА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Y. G. Polyusevych,
postgraduate student of economic history and theory department
SHEE «Kyiv Vadym Hetman National Economic University»

METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH PAPERS UKRAINIAN FOREIGN ECONOMISTS REGARDING THE EVOLUTION OF THE ECONOMY OF THE SOVIET UKRAINE

У статті проаналізовано методологічні засади за допомогою яких проводиться аналіз праць економістів українського зарубіжжя, а саме цивілізаційної парадигми та системного аналізу. Використовуючи у дослідженні принципи цілісності та системності було розглянуто властивості господарської системи радянської України, її призначення (мету) та складові елементи. На основі цивілізаційної парадигми суспільствознавства було виокремлено та розкрито загальну характеристику господарської системи, також у статті показується вплив її складових підсистем – політичної, соціальної, духовно-культурної на розвиток та функціонування господарства радянської України. За допомогою дослідження та аналізу праць представників української еміграції було доведено, що саме дисбаланс при взаємодії вище вказаних підсистем став однією з головних причин, яка завважала Україні у побудові незалежної, цілісної господарської системи.

The article highlights the analysis of the methodological principles with the help of which papers of the economists of the Ukrainian diaspora have been analyzed, namely the civilizational paradigm and systemic analysis. With the help of integrity and consistency principles applied in the investigation, specific features of the economic system of Soviet Ukraine, its intended use (purpose) and constituent elements have been considered. On the basis of the civilizational paradigm of the social science, the general characteristics of the economic system has been determined and analyzed. The article also shows the influence of its constituent subsystems, i.e. political, social, spiritual, and cultural ones on the development and functioning of Soviet Ukraine economy. With the help of the study and analysis of works of the Ukrainian immigrants, it has been proved that it was very misbalance in interactions of the above-mentioned subsystems which has become one of primary reasons for preventing Ukraine from developing an independent, integral economic system.

Ключові слова: цивілізаційна парадигма, господарська система, цілісність, українське зарубіжжя, системний аналіз, Радянський Союз.

Keywords: civilization paradigm, economic system, integrity, Ukrainian foreign, systems analysis, Soviet Union.

Постановка проблеми. Визначити методологічні підходи до аналізу праць економістів українського зарубіжжя щодо господарства радянської України, зосередившись в першу чергу на цивілізаційній парадигмі та системному підході як основних. Дати характеристику основних ознак господарської системи, в тому числі й радянської, визначити її основні риси, умови та мету існування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом дослідження методології цивілізаційного аналізу привертає до себе увагу багатьох вітчизняних і закордонних вчених серед яких Кримський Б.С., Мочерний С. [4], Пахомов Ю.М., Пилипенко Г. [8], Яковець Ю.В. та ін. Проблема дослідження господарської системи крізь призму цивілізаційної парадигми, на сьогоднішній день, займаються такі науковці як Срохіна С.А., Осіпов Ю.М.[6, 7], Степаненко С.В. [9] та ін.

Невирішені частини проблеми. Обґрунтування основних методологічних напрямків дослідження праць економістів української еміграції з позицій цивілізаційної парадигми та системного підходу на сьогоднішній день є практично відсутнє у працях, які присвячені аналізу спадщини українського зарубіжжя і потребує відповідного висвітлення та дослідження.

Мета дослідження. Обґрунтувати можливість та необхідність аналізу праць економістів українського зарубіжжя з позицій цивілізаційної парадигми суспільствознавства із застосуванням принципів цілісності та системності.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з вище зазначеного, ми вважаємо за необхідне зупинитися на окремих концептуальних положеннях цивілізаційної парадигми суспільствознавства:

1. Основу цивілізаційної парадигми господарських процесів складає ряд принципів, найважливіші з яких можна визначити наступним чином:
 - основу будь-якого суспільства складають індивіди, які об'єдналися, і утворюють його (людиноцентризм);
 - індивіди діють відносно відокремлено від суспільства, але в той же час, залежать від нього, тобто між окремими індивідами та суспільством існує цілком визначена взаємозалежність, а зв'язок, що виникає як результат взаємозалежності є системоутворюючим, тобто лежить в основі формування суспільної системи;
 - головною метою існування суспільства є його цілісність, яка досягається в результаті реалізації взаємозалежності індивідів і суспільства за чотирма напрямками: досягнення цілей (мети), інтеграція, відтворення та адаптація. Кожний із зазначених напрямків визначає формування відповідних підсистем суспільства, що утворюють його структуру – політичної, соціальної, духовно-культурної та господарської;
 - взаємозв'язки (прямі та зворотні) між індивідом та суспільством існують вертикальні (суспільство - індивід) та горизонтальні (індивід – індивід). Вони визначають структуру суспільства і забезпечують єдність його підсистем;
 - в основі формування суспільних цілей та вибору засобів їх досягнення лежить свідомість, що є найважливішою ознакою суспільних систем.

2. Господарській системі є притаманні наступні характеристики:

- головним напрямком функціонування господарської системи і її місією є адаптація, тобто пристосування до тих змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі. Це проявляється у нарощуванні матеріальних благ і послуг для задоволення зростаючих потреб суспільства;
- господарська система виступає як нерозривна єдність виробництва і споживання (виробництво є суспільною дією і представляє суспільство, а споживання є індивідуальним, і тому представляє індивіда). Зв'язок між ними є системоутворюючим для господарської системи, а центр її пізнання лежить саме у дослідженні процесів виробництва і споживання та зв'язку між ними;
- виробництво характеризується рівнем розвитку поділу праці, визначенням власності на ресурси та існуючими на певному етапі суспільного розвитку господарськими формами, які й поєднують між собою дві форми залежності – соціальну (власність) й функціональну (поділ праці);
- споживання означає задоволення потреб як відокремлених індивідів, так і суспільств в цілому. Воно досягається за рахунок взаємозв'язку потреб і здібностей. Цей взаємозв'язок виступає як прояв взаємозалежності виробництва і споживання на рівні індивіда.

3. Головною метою господарської системи, як і суспільної, є збереження її цілісності. Воно досягається через відповідність між рівнем виробництва і споживання, який на різних етапах суспільного розвитку мав різні характеристики.

Виходячи з вище сказаного та теми нашого дослідження, ми сформулюємо основні характеристики радянського суспільства та його господарської системи. Для цього, перш за все, необхідно охарактеризувати ті підсистеми, що утворювали радянське суспільство, зокрема політичну, соціальну, духовно-культурну, і, які, безпосередньо, впливали на його господарську систему.

Як відомо, місію організатора господарського життя виконує центр політичної системи в особі держави та її економічних органів, які спираються на верховну владу. Держава при цьому може бути як стимулом розвитку, так і стримуючим фактором у господарській системі. Законодавчі норми є найважливішим фактором, який стимулює розвиток господарської системи, саме тому їх відповідність як економічній ситуації, так і духовно-культурним цінностям і соціальній структурі дозволяє не лише контролювати економічні відносини, але й свідчить про виконання головної мети господарської системи – збереження цілісності суспільства для забезпечення подальшого розвитку.

Політична підсистема в СРСР, в тому числі й в УРСР була представлена тоталітарною однопартійною державною владою, яка намагалася об'єднати в єдине ціле та визначити всі напрямки розвитку політичної, економічної та культурної сфер через ідеологію комуністичної партії, яка, по-суті, стояла на чолі законодавчого, виконавчого і судового інститутів. Всі права власності й управління здійснювалися державою, яка в теорії діяла в інтересах суспільства, але на практиці на користь представників номенклатури.

Радянські республіки, в тому числі й Україна, в цій сфері повністю підпорядковувались союзному центрові. Як зазначав І.-С. Коропецький «після революції Україна стала республікою у складі СРСР, причому номінально Київ мав широкі політичні та економічні права. Насправді ж уся повноважна влада залишалася повністю сконцентрована в руках загальносоюзних органів у Москві. Таким чином Україна не могла мати власної економічної політики, а її інтереси були підпорядковані інтересам усього СРСР» [3, с. 39].

Така відсутність власної політики в усіх економічних сферах, вважав І. - С. Коропецький, призвела до того, що українська економіка перебуваючи у складі єдиного народногосподарського комплексу, втратила набагато більше можливостей свого розвитку, ніж якби її керівництво самостійно вирішувало питання економічної політики, беручи до уваги інтереси України, темпи її розвитку та добробут населення.

Причина такого становища української економіки, на нашу думку, криється у відсутності демократичних засад при обранні влади. З цього приводу І.-С. Коропецький цілком справедливо вважав, що «керівників народ не обирав, тож політика таких керівників не репрезентувала компромісу життєвих інтересів чи поглядів населення. Натомість ... політика відбивала інтереси панівного класу, чи правлячої еліти» [2, с. 49]. Тобто, в СРСР було встановлено монополію на владу зі сторони комуністичної партії, керівництво якої вирішувало питання щодо політичного, соціального і духовно-культурного становлення та розвитку всіх республік, які входили до складу СРСР.

У суспільстві цілісна соціальна система представлена множиною індивідів, і характеризується їх соціальними зв'язками та взаємодією цих індивідів. В свою чергу, інтегруючись, вони (індивіди) утворюють нову системну якість, завдяки якій соціальна система суспільства і набуває самостійного і відносно незалежного функціонування та розвитку.

Кожний з названих нами елементів соціальної підсистеми перебуває у постійній взаємодії з іншими підсистемами, в тому числі й господарською. Це означає, що соціальна підсистема відіграє певну роль у процесі творення та розвитку господарської системи забезпечення її цілісності.

У своєму дослідженні Т. Парсонс наголошує на тому, що соціальна система поєднує соціальні групи, соціальні інститути та індивідів, які перебувають в активній взаємодії, спрямування якої визначає система цінностей. Таким чином, соціальна система спрямована на збереження цілісності як системи взагалі.

Соціальна структура в СРСР умовно поділялася на два класи: робітники (люди фізичної праці, які задіяні в промисловості) і селяни (люди фізичної праці, які задіяні у сільському господарстві), а також так званій «прошарок» – інтелігенції (люди розумової праці).

На початку XX ст. Україна була аграрною країною і тому більшу частину населення становили селяни, але, з проголошенням курсу на індустріалізацію, соціальна структура населення змінює своє забарвлення і чимало селян стають робітниками у сфері промисловості та інтелектуальної діяльності, що істотно збільшило кількість пролетаріату. За 1920 – 1980-ті роки керівництво СРСР дещо модернізувало українське суспільство, що позначилося у підготовці великої кількості спеціалістів у різних галузях, зокрема збільшилася кількість українських представників в адміністративному секторі, технічній інтелігенції та інших соціальних групах, які не були представлені українською елітою на початку XX ст., але, не дивлячись на значний прогрес в цій сфері, соціальна політика владної верхівки не давала можливості їх просуванню по соціальних сходах, а право розпорядження державною власністю залишалося в руках чиновників управлінського апарату.

Ще однією важливою складовою суспільства є духовно-культурна підсистема. Адже саме через духовно-культурні цінності індивіди об'єднуються в цілісне суспільство, а їх ознаки мають визначальний вплив на розвиток господарської системи.

Духовно-культурна підсистема формує принципи життєдіяльності та поведінки в однорідному соціальному середовищі, визначає особливе ставлення до зовнішніх культурних чинників і формує соціокультурне середовище господарської поведінки членів суспільства [5, с. 14]. Саме цей чинник відіграє одну з найважливіших ролей у творенні цілісного суспільства, адже за його допомогою індивіди починають взаємодіяти між собою. Звідси – саме від ступеня однорідності духовно-культурних цінностей залежить те, на скільки ефективно будуть спрацьовувати відповідні елементи системи, в тому числі й ті, що відповідають за ставлення окремого індивіда до господарської діяльності та суспільства до господарської системи в цілому.

Характеристика духовно-культурної підсистеми України в складі СРСР носить двоякий характер. Так, позитивним явищем було створення більшої кількості освітніх закладів та розвиток науки. У XX ст. навколо мистецьких, наукових та інших осередків прослідковувалося відтворення української інтелектуальної еліти, що сприяло піднесенню освітнього рівня населення. Однак, в основу всіх наукових, культурних, освітніх та інших процесів у радянському суспільстві було покладено державну ідеологію, яка слугувала дороговказом, і відхилення від якої каралося органами державної влади.

Комуністична державна ідеологія не дотримувалася однієї з демократичних засад, а саме права особистості на власний світогляд, переконання, думку. Це призводило до загибелі правової культури, національної свідомості, а також й національної науки, яка ще й зазнавала значних утисків й контролю зі сторони Москви через механізм фінансування. Важливу роль у трансформації господарської системи радянської України відігравали методи її організації, в основу яких покладено вертикальні зв'язки господарської сфери, важелі впливу і примусу з боку держави, які відображені у політиці СРСР.

Характеризуючи радянську господарську систему необхідно зазначити, що системоутворюючий зв'язок між окремим індивідом і суспільством взагалі забезпечує одне з ключових положень її існування, а саме - цілісність й виступає визначальним фактором його історичного розвитку. Розкриваючи складові, які мали б забезпечувати її в господарській системі СРСР необхідно зазначити, що економічною основою Радянського Союзу була соціалістична власність на ресурси, в тому числі й на засоби виробництва, яка мала форму державної або кооперативно-колгоспної. Фактичним же власником була номенклатура, а держава в СРСР виступала єдиним органом, який регулював суспільне виробництво. Такий вплив економіко-політичної підсистеми на господарську сферу призвів до жорсткої експлуатації населення, диспропорцій між виробництвом і споживанням, криз у провідних галузях господарства тощо.

Централізоване планування слугувало стримуючим фактором для окремих підприємств, колективів і осіб, які приймали участь у виробничому процесі. На практиці, політика планування виявилася хибною, тому що вона не враховувала наукового чинника, була розрахована на швидке виснаження ресурсів, а також відсутність можливості врахування змінних факторів економічного життя. Недотримувалися й принципи «попит - пропозиція», на основі проведення політики планування владна верхівка вирішувала що, як і скільки виробляти, цей же принцип використовувався й при реалізації продукції. Відсутність матеріальної мотивації призвело до відмови збиткових підприємств і радгоспів переходити на госпрозрахунок.

Ще одним важливим фактором, який визначав господарську сферу СРСР, був низький рівень продуктивності праці, причина якого крилася у відсутності

мотивації зі сторони держави, тобто владного центру.

Виробнича сфера СРСР характеризувалася недовиробництвом та диспропорціями у розвитку промисловості і сільського господарства. Це явище знаходить своє пояснення у тому, що останнє слугувало джерельною базою отримання коштів для проведення індустріалізації. Крім того, соціально-економічній підсистемі Радянського Союзу були притаманні низька заробітна платня, високі ціни та нестача товарів. Все це ніяким чином не стимулювало населення до підвищення продуктивності праці, до того ж деякий час діяв принцип зрівняльного розподілу. Населення також було позбавлене можливості відстоювати свої соціальні права, адже страйки, мітинги та ін. були заборонені.

За допомогою принципу цілісності розглядається взаємодія таких складових як економіко-політична та соціально-економічна підсистеми, сфери виробництва й обміну, які за умов злагодженої роботи забезпечують виконання головної мети господарської системи, тобто збереження її цілісності. Дослідження вище зазначених частин на основі праць економістів українського зарубіжжя, дає підстави зробити висновок, що в СРСР їх поєднання не було ефективним, і стало ще одним фактором розпаду єдиного народного господарського комплексу.

Ще одним, не менш важливим принципом цивілізаційної парадигми суспільствознавства є людиноцентризм. Основою господарського розвитку виступає індивід у своїй взаємодії із суспільством, з цих позицій людина виступає як творець господарської системи. Один з сучасних дослідників Ю. Осіпов зазначає, що «... головним реалізатором господарської продуктивної сили є людина. З людини організуючої відбувається організація, з людини, що виробляє, виходить виробництво, з людини, що господарює, виходить господарство. Людина – носій і джерело сили, її дія, але вона й вершитель дії. Людина – суб'єкт сили. Суб'єкт організуючий, виробничий, господарюючий» [7, с. 37]. Таким чином, індивід стає головним елементом у розвитку господарської системи. Відомий український дослідник А. Гальчинський зазначає, що «еволюція цивілізації реалізується через еволюцію людини» [1, с. 77]. Отже, на основі принципу людиноцентризму було виявлено, що в умовах радянської економічної системи індивід перетворювався на «гвинтик», він ставав повністю залежним, але не від суспільства, а від держави та номенклатури.

Висновок. Використання цивілізаційної парадигми та системного підходу дає нам можливість ґрунтовно дослідити аналіз процесів суспільного та господарського розвитку України у складі СРСР у працях економістів українського зарубіжжя. Зазначені методологічні підходи дозволяють нам з'ясувати яким чином у працях економістів української еміграції знайшли висвітлення як окремі елементи господарської підсистеми, так й інші складові радянського суспільства, їх взаємозв'язок і взаємовплив. Саме такий підхід в оцінці внеску економістів українського зарубіжжя в аналіз основних етапів розвитку радянської господарської системи, в тому числі й господарської сфери України, дозволять нам розкрити їх точку зору не лише на господарський розвиток радянської України, але й зрозуміти їх пропозиції щодо шляхів подолання економічної залежності й побудови цілісної національної господарської системи.

Список літератури

1. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи: [монографія] / А. Гальчинський. – К.: «Либідь», 2006. – 310 с.
2. Коропецький І.-С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки / І.-С. Коропецький // - К.: Либідь. – 1955. – 236 с
3. Коропецький І.-С. Національний дохід Української РСР / І.-С. Коропецький // Сучасність. – Мюнхен. – 1974. – Ч. 9. – с. 73-84.
4. Мочерний С. Методологія економічного дослідження / С. Мочерний // Львів: Світ, 2001. – 416 с.
5. Опанасенко В.М. Господарська мотивація в економічній системі України другої половини XIX – початку XX ст. та її відображення в економічній думці: Дис. к.е.н.: 08.00.01 / В.М. Опанасенко. – К., 2011. – 179 с.
6. Осіпов Ю. Теорія господарства / Ю. Осіпов. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 468 с.
7. Осіпов Ю.М. Опыт философии хозяйства. Хозяйство как феномен культуры и самоорганизующая система / Осіпов Ю.М. // - М.: Изд-во МГУ, 1990. – 382 с.
8. Пилипенко Г. Формативний і цивілізаційний підходи: методологічні проблеми застосування / Г. Пилипенко // Академічний огляд, 2007. - № 1. - с. 5 – 9.
9. Степаненко С.В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): [монографія] / С.В. Степаненко. – К.: КНЕУ, 2008. – 312 с.

References.

1. Hal'chyn's'kyj, A. (2006), Hlobal'ni transformatsii: kontseptual'ni al'ternatyvy [Global transformation: the conceptual alternatives], Lybid', Kyiv, Ukraine.
2. Koropets'kyj, I.-S. (1955), Descho pro mynule, nedavnie mynule ta suchasne ukrains'koi ekonomiky [Some of the past, recent past and modern of Ukrainian economy], Lybid', Kyiv, Ukraine.
3. Koropets'kyj, I.-S. (1974), Natsional'nyj dokhid Ukrain's'koi RSR [National income Ukrainian SSR], Suchasnist', Munich, Germany.
4. Mochernyj, S. (2001), Metodolohiia ekonomichnoho doslidzhennia [Methodology of economic research], Svit, Lviv, Ukraine.
5. Opanasenko, V.M. (2011), "The economic motivation in the economic system of Ukraine second half of XIX - early XX and its reflection in economic thought" Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.
6. Osipov, Ju. (1998), Teoriia hozhajstva [Theory of economy], Izd-vo MGU, Moscow, Russia.
7. Osipov, Ju.M. (1990), Opyt filosofii hozhajstva. Hozhajstvo kak fenomen kul'tury i samoorganizujushhaja sistema [Experience of economic philosophy. Economy as a phenomenon of culture and self-organizing system], Izd-vo MGU, Moscow, Russia.
8. Pylypenko, H. (2007), "Formational and civilizational approaches: methodological problems of application", Akademichnyj ohliad, vol. 1, pp. 5 – 9.
9. Stepanenko, S.V. (2008), Instytusional'nyj analiz ekonomichnykh system (problemy metodolohii) [The institutional analysis of economic systems (methodological problems)], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2014 р..

ТОВ "ДКС Центр"